

URLA KAMANLI HAMAMI

Türkan ACAR*

Özet

Yapı, cami, sıbyan mektebi, türbe, çeşme ve hamamdan meydana gelen *Yahşi Bey Külliyesi* kapsamındadır. Urla Kamanlı Hamamı, kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen planlıdır. Yapı plan şeması ile enine sıcaklıklı çifte halvetli plan tipindedir. Hamamın kitabesi yoktur. Yapı karakteristik mimari özelliklerinden; kare alanı kubbeli, bir tarafı tonozlu ılıklik mekanı, mukarnas süslemeli pandantifleri ve çeşme nişi ile sıcaklık mekanı, Türk üçgeni ve tromp geçişlere sahip halvet hücreleri ile XV. yüzyıla tarihlenebilir. Yapı bugün işlevsizdir. Yapının özgün dokusu korunarak işlev kazandırılması yönünde bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında yapıdan gelen izler ve Anadolu Türk hamam mimarisinin örnekleri karşılaştırılmıştır. Ulaşılan veriler, hamamın rölöve-restitüsyon-restorasyon projelerinde kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hamam, halvet, kubbe, tonoz, su sistemi, ısıtma sistemi.

Abstract

Urla Kamanlı Hammam

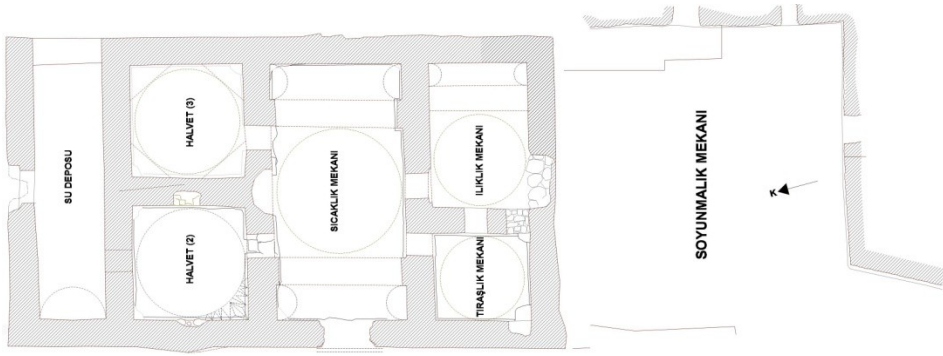
The building was situated in Yahşi Bey Complex, which was composed of a mosque, a primary school, a tomb, a fountain and a bath. Urla Kamanlı Hamamı has a lengthwise rectangular plan, extending along an axis in the north-south direction of the main spatial components. The building can be evaluated within the plan type that is elongated rectangular *sıcaklık* with domed central unit and two *halvets*. The bath has no inscription. It can be dated to the 15th century according to its architectural characteristics that are the square planned domed *ılıklik* space extending to a vaulted unit to one side, the muqarnas decorated pendentives and fountain niche on the main *sıcaklık* space, and the belts of Turkish triangles and lobed squinches at the corner of the *halvets*. The building is functionless today. Structure of the authenticity projected some studies have been carried for gain function. In this work, it compared with trace of the structure and examples of Anatolian Turkish bath building. The date used in survey-restitution-restoration project of the bath.

Key Words: Bath, halvet, dome, vault, water system, heating system.

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Uşak/TÜRKİYE
e-posta: turkan.acar@usak.edu.tr; turkan.acar@gmail.com

Giriş:

Kamanlı Külliyesi, İzmir İli, Urla İlçe merkezine yaklaşık 5 km. mesafede bulunan Kamanlı Mevkii'ndedir. Bir tepenin yamacı üzerinde, eğimli bir arazide kurulan külliye'nin merkezinde cami, caminin güneybatısında iki bölümlü sıbyan mektebi, kuzeyinde türbe ve kuzeybatısında çeşme yer alırken, aynı yapı grubuna ait olan üç bölümlü çeşme ile hamam, camiye yaklaşık olarak 500 m. mesafede, yol üzerindedir. Külliye yapılarından cami ile üst taraftaki devşirme bir lahitten meydana gelen çeşme, 2007 yılında *İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü* tarafından onartılmıştır. Aynı malzeme ve yapım tekniği ile inşa edilen diğer yapılar ise bugün oldukça bakımsız durumdadır. Kitabesi olmayan hamam, plan ve mimari özellikleri ile XV. yüzyıla tarihlenmektedir¹.

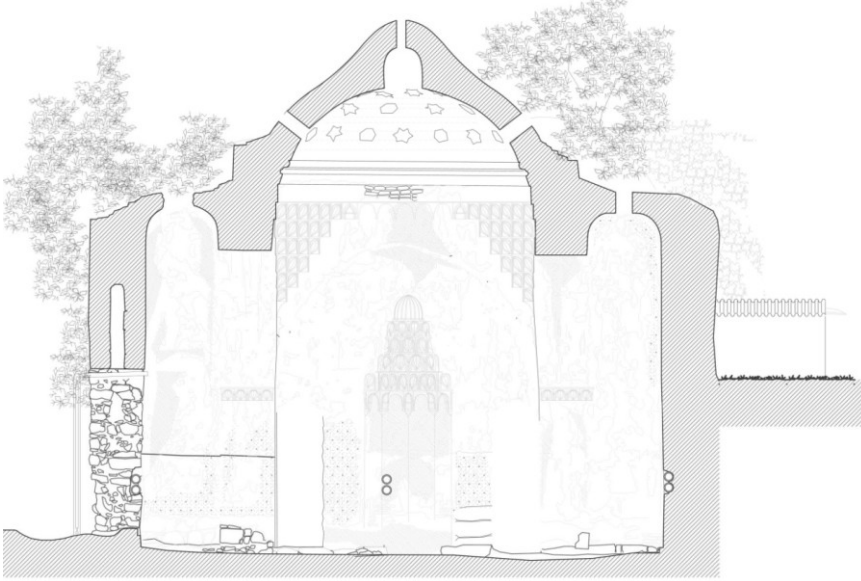
Şekil 1. Urla Kamanlı Hamamı. Rölöve Planı (N. Kocasoy Bağcı).

Kuzey-güney yönlü eğimli bir arazi üzerine konumlanmış hamam, dikdörtgen planlıdır. Yapının güneyindeki soyunmalık mekanı yıkıktır. Mekanın zemini bitki ve toprak birikintileri ile dolmuştur. Batı cephede yapıyla organik bağı olan ve soyunmalık mekana ait bir duvar parçası korunmuş durumdadır. Doğu ve kuzey cephelerdeki bitki örtüsünün alt kesiminde, bazı duvar kalıntıları gözlenmiştir. Duvarlarla birlikte soyunmalık mekanındaki sekilere ait olabileceğini düşündüğümüz bu izler, mekanda yapılacak temizlik ve kazı çalışmaları sonrasında netleşecektir. Kalan izler, mekanın büyüklüğü hakkında bir fikir vermektedir. Soyunmalık mekanından ılıklik mekanına geçişi sağlayan açıklık sonradan örülerek kapatılmıştır (Şek.1, Fot:1, 3).

¹2009 yılında Urla Belediyesi adına hamamın rölöve-restitüsyon-restorasyon projeleri Rest. Uzm.Y. Mimar N. Nur Kocasoy Bağcı tarafından hazırlanmıştır. Projede rölöve ve çizim aşamasında müellifle birlikte çalışmış bulunmaktayız. Projede yer alan çizimlerden bazı bölümlerin bu çalışmada yayınlanmasına izin veren Sayın Bağcı'ya ayrıca teşekkür ederim.

Urla Kamanlı Hamamı

Soyunmalığın kuzeydoğusuna konumlanmış ılıklık mekanı dikkörtgen planlıdır. Mekanın batı kesimi enlice bir kemerle örtü katında kareye dönüştürülmüştür. Kare hacim bir kubbe ile kemerin gerisinde kalan kısım ise bir beşik tonozla örtülüdür. İki birimi ayıran kemer sivridir. Geçişleri pandantiflerle sağlanmış kubbe bugün yıkıktır. Mekanın duvarları ile kubbe geçişleri sıvalıdır. Sıva ve duvar örgüsünün yer yer yıkık ve dökük olması mekanın duvarlarında yer alan yatay ve dikey su ve buhar künklerinin algılanmasına olanak sağlamaktadır. Toprak künkler yer yer tahrip edilmiştir. Mekanın zemini moloz ve bitkilerle kaplanmıştır. Mekanın soyunmalığa açılan kapısı ile duvarın bir kısmı sonradan örülerek kapatılmıştır. Sıcaklığa açılan kapısı ise sağlamdır ve dikkörtgen formu bir çökertme içerisinde. Sivri kemeri tuğla ile şekillenmiştir (Şek.1, Fot:3-6).

Şekil 2. Urla Kamanlı Hamamı. BB Kesiti Rölöve Planı (N. Kocasoy Bağcı).

Yapıya bugün sıcaklık mekanının batı cephesinde yer alan sonradan açılmış bir gedikten girilmektedir. Mekana yapılan bu olumsuz müdahale ile güney duvarındaki kurna ve sekilerin izlerinin de kaybolmasına neden olmuştur. Bugün sadece sekilerin kotlarını verecek duvar köşelerindeki izler gözlenebilmektedir. Açıklığın önü yapı tescillendikten sonra demir parmaklıklı bir kapı ile kapatılmıştır (Şek.1, Fot:1, 7).

Enine sıcaklıklı çiftte halvetli plan şemasındaki sıcaklık mekanı, doğu-batı doğrultusunda dikkörtgen planlıdır. Dikkörtgen planlı mekanda, merkezi alan iki yandan sivri kemerle örtü seviyesinde kareye dönüştürülerek, geçişleri pandantiflerle sağlanmış bir kubbe ile örtülürken, kubbenin iki yanındaki birimler beşik tonozla örtülmüştür. Kubbe yüzeyinde yıldız ve altıgen formunda filgözleri bulunmaktadır.

Kubbeye geçişi sağlayan pandantifler mukarnaslarla dolgulandırılmıştır. Tonozlardan doğudakinin üzerinde üç adet altıgen formlu filgözü bulunmaktadır. Mevcut açıklıklardan batıdaki tonozda da üç filgözü olduğu anlaşılmaktadır. Diğer filgözleri gibi altıgen formlu olduklarını tahmin ettiğimiz unsurlar, tahrip edilerek genişletilmiş özgün formları bozulmuştur. Mekanda olması gereken sekiler ve kurnalar bugün mevcut değildir (Fot:7-11).

Sıcaklık mekanının duvarları horasan harcı ile sıvalıdır. Yer yer dökülen sıva ve taş eksilmelerinden duvarlar içerisinde yatay şekilde yerleştirilmiş su künkleri ile dikey şekilde yerleştirilmiş tüteklikler algılanabilmektedir.

Sıcaklık mekanın güney duvarında ılıklik mekanı ve tıraşlık mekanının, kuzey duvarında da iki halvet hücresinin giriş açıklıkları yer almaktadır. Kapıların hepsinin kemerleri sivridir. Kuzeydeki iki halvetin giriş açıklığının arasına mukarnas kavsaralı dekoratif bir niş yerleştirilmiştir. Çeşme nişi formundaki bu unsurun yalağı bugün yoktur, sadece duvarda yalağın izleri kalmıştır. Kurnalarla birlikte yalak da çalınmış ya da tahrip edilmiş olmalıdır (Fot:9). Sıcaklık mekanında zeminde olması gereken döşeme taşları da bugün yerlerinde mevcut değildir (Şek.2).

Sıcaklık mekanına açılan halvet hücreleri kare planlıdır. Mekanların birbirleri ile bağlantıları bulunmamaktadır. Ancak güneybatı yer alan tıraşlık mekanının ılıklik mekanı ile organik bağı bulunan kuzey duvarına sonradan iki gedik açılmıştır² (Şek.1, Fot:6).

Halvet hücreleri ve sıcaklığa açılan tıraşlık mekanı birer kubbe ile örtülmüştür. Her mekanda yapı ustası farklı geçiş unsurları kullanarak yapıya bir hareket getirmiştir. Tıraşlık mekanının kubbe geçişleri pandantiflerle, kuzeydeki halvet hücrelerinden doğudakinde alt kesimi mukarnas sırası ile hareketlendirilmiş yivli tromplarla, batıdakinde ise prizmatik Türk üçgenleri ile sağlanmıştır. Kubbelerdeki filgözleri altıgen formdadır (Fot:12-15).

Halvet hücrelerinde bugün sıcaklık mekanında da olduğu gibi izleri bulunmasına rağmen kurnalar, sekiler ve zemin döşemesi yoktur. Unsurlar bilinmeyen bir tarihte hamamın kullanılmamasından ve güvenliğinin sağlanamamasından dolayı çalınmış ya da bilinmeyen bir yere taşınmış olmalıdır (Fot:12). Kuzeybatıdaki halvet hücrelerinde su deposuna açılan bir gözetleme penceresi bulunmaktadır. Sivri kemerli pencerenin içerisi moloz taşlarla kapatılmıştır.

Su deposu ve külhan kısmı hamamın kuzey cephesinde yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olan su deposu beşik tonozla örtülmüştür. Doğuda

²Kaynaklarda güneybatıdaki tıraşlık mekanının ılıklik mekanına açılan gediklerinin sonradan olduğu belirtilmektedir. Bu gediklerin formları, sıcaklık mekanına açılan kapının varlığı bizi de araştırmacı gibi aynı düşüncelere yönlendirmektedir. Bkz. S. Bayrakal, Urla ve Köylerindeki Türk Dönemi Anıtları, İzmir, 2009, s.33.

yer alan sivri kemeri yarıya kadar yıkılmış durumdadır. Duvarlar ve örtü sıvalıdır. Su deposunda kazanın oturduğu hazne bugün kapatılmıştır, ancak izi belli olmaktadır. Su deposunun kuzeyine sonradan bir gedik açılmıştır. Birimin batıdaki halvet hücrelerine su seviyesini kontrol etmek ve su deposunun tamirâtı sırasında geçiş için kullanılmak üzere kullanılan bir penceresi bulunmaktadır (Fot:16). Külhan kemerinin bazı tuğlalarında boşalmalar gözlenmektedir. Kemer açıklığının büyük bir kısmı toprak altındadır.

1. Değerlendirme

1.1. Yapıda Kullanılan Malzemeler

Yapıda inşa malzemesi olarak moloz taş, kabayonu taş ve tuğla kullanılmıştır. Yapının dış duvarları moloz ve kabayonu taşlarla örülmüştür (Fot:1). Hamamın yola bakan batı cephede ise taş örgü arasında yer yer tuğlaların da kullanıldığı görülmektedir. Yapının iç mekanları kireç ve horasan harcı ile sıvalıdır, dış duvarlar ise sıvasızdır. Kubbe ve tonozlar tuğla ile örtülmüştür. Örtü ve geçişleri içten ve dıştan horasan harcı ile sıvalıdır. Sıva kalınlığı iç mekanda 2 cm iken su deposunda 4 ve 6 cm'lik sıva kalınlıkları görülmektedir.

Hamamın mekanlarında özgün döşemeye rastlanmamaktadır. Ilıklık mekanının zemininin bugün molozla kaplı olması, döşeme malzemesinin var olup olmadığı konusunda bilgi vermemektedir. Sıcaklık mekanının zemin kaplaması hakkında bilgi veren tek unsur, eşikte kalan kesme taş kaplamadır.

Yapının örtüsünde kubbeleri örtme amacıyla kullanılan malzeme günümüze gelememiştir (Fot:2). Aynı dönem yapıları incelendiğinde, küçük kubbelerin yalıtım sıva ile sıcaklık ve ılıklik mekanları gibi büyük kubbelerin alaturka kiremitle kaplanmış olabileceği düşünülmektedir.

1.2. Örtü ve Geçiş Unsurları

Yapıda ılıklik, sıcaklık mekanının merkezi alanı ve halvet hücreleri birer kubbe ile sıcaklık mekanının doğu ve batı kesimi ve su deposu birer beşik tonoz ile örtülmüştür. Kuzeydoğudaki halvet hücrelerinde kubbeye geçiş tromplarla, kuzeybatıdaki halvet hücrelerinde Türk üçgenleri ile sıcaklık, ılıklik ve güneybatıdaki tıraşlık mekanı ise pandantiflerle sağlanmıştır. Tuğla ve harçla örülen örtü ve geçişler, horasan sıva ile sıvanmıştır.

Kuzeydoğu halvet hücreesindeki geçiş elemanları olan trompların alt kesimi bir sıra mukarnasla, yüzeyi ise yivlerle bezenmiştir. Kasnak eteğini dolanan bir sıra dekoratif mukarnas sırası, köşelerde ters şekilde yerleştirilmiş palmet motifi ile son bulmaktadır. Trompların arasına birer sağır niş yerleştirilmiştir. Kuzeybatıdaki halvet hücreesindeki Türk üçgenleri, alt kesimden düz silmelerle sınırlandırılmıştır. Kubbe eteği de kaval ve düz silmelerle sonlandırılmıştır.

Ilıklık ve tıraşlık mekanında, pandantiflerin kenarları 5 cm genişlikte dışbükey bir silme ile sınırlandırılmıştır. Bu dekoratif silme, tuğla sıralarıyla oluşturulmuştur ve

üzeri horasan sıvasıyla sıvanmıştır. Sıcaklık mekanında merkezi kubbenin geçişlerini sağlayan pandantiflerin yüzeyi ise mukarnaslarla dolgulandırılmıştır. Ayrıca bir sıra sağır kemer kuzeydoğudaki halvet hücresi gibi tüm kasnağın alt kesimini dolanmaktadır.

Ilıklık mekanının doğu kesimi, sıcaklık mekanının doğu ve batısı ile su deposu birer beşik tonoz ile örtülüdür. Tonozlar tuğla ile inşa edilmiştir. Tonozların iç ve dış yüzeyleri horasan harcı ile sıvanmıştır. Tonozlar orijinalde alaturka kiremitle kaplı olmalıdır³.

1.3. Döşeme

Bugün soyunmalık mekanının zemini moloz toprak ve bitkilerle dolu olduğu için döşeme malzemesinin varlığı ya da cinsi bilinmemektedir. Ilıklık mekanının zemini de kubbenin çökmesi ile molozlarla dolmuştur. Sıcaklık mekanının ve halvet hücrelerinin zemin döşemesi sökülüştür. Halvet hücrelerinin kapı eşikleri kesme taş kaplıdır. Buradan yola çıkarak döşemenin de kesme taş olması ihtimali akla gelmektedir.

1.4. Aydınlatma Sistemi

Anadolu Türk hamamlarında aydınlatma genellikle örtülere açılan filgözleri ya da aydınlatma fenerlerinden sağlanmaktadır. Pencereleere genellikle soyunmalık mekanlarının kasnak seviyelerinde rastlanmaktadır. XVI. yüzyıldan sonra soyunmalık mekanlarının duvarlarına da pencerelerin açıldıkları gözlenmektedir.

Kamanlı Hamamı'nda duvarlar sağırdır, herhangi bir pencere açıklığı yoktur. Soyunmalık mekanının yıkık olması da pencereler hakkında yorum yapmamızı engellemektedir. Hamamda aydınlatma kubbe ve tonozlara açılan filgözleri ile sağlanmıştır. Ilıklık mekanında doğudaki tonoz üzerinde iki adet altıgen formu filgözü vardır. Bugün açıklıklar molozlarla ve bitkilerle dolmuş, işlevsiz kalmıştır (Fot:2,8,10).

Sıcaklık mekanında merkezi alanı örten kubbede filgözleri üç sıra halinde düzenlenmiştir. Alttan birinci sırada 16 filgözünden 8'i yıldız, 8'i de altıgen formda alternatif olarak sıralanmaktadır. İkinci sırada da düzen aynı şekilde tekrarlanmaktadır. Bu sırada 5'er adet yıldız ve altıgen formu açıklık bulunmaktadır. Üçüncü sırada ise 8 filgözünün hepsi yıldız formundadır. Kubbede merkezi alan yükseltiyle küçük bir kubbecikle (=aydınlatma feneri) örtülmüştür. Bu kubbecik üzerinde de 5 adet açıklık vardır.

³Rölöve çalışmalarında çatı üzerinde kaplama kalmadığı görülmüştür. Çatıda yer yer molozlar arasında tuğla kalıntılara rastlansa da kiremit kalıntısına rastlanmamıştır. Yapılacak temizlik çalışmaları sonrası yeni verilere ulaşılabilir. Yapı ile ilgili hazırlanan bazı çalışmalarda da örtünün kiremit kaplama olduğu belirtilmiştir. Bkz. K. Reyhan, *Construction Techniques and Materials of the Ottoman Period Baths in Seferihisar–Urla Region*. İzmir Institute of Technology Master Thesis of Architectural Restoration Department, İzmir, July, 2004, s.90.

Sıcaklık mekanının doğu ve batısında yer alan tonozlara altıgen formlu üçer adet filgözü açılmıştır. Doğudaki filgözleri formlarını korurken, batıdakilerde yıkılmalar ve çökmelerle form tamamen yok olmuş açıklıklar büyük gedikler haline gelmiştir.

Kuzeybatıdaki halvet hücrelerinin filgözleri kubbe yüzeyinde iki sıra halindedir. Kubbe merkezine de bir filgözü açılmıştır. Filgözlerinin hepsi altıgen formundadır. İki sırada da sekizer açıklık yer almaktadır. Kuzeydoğudaki halvet hücrelerinin kubbesinde filgözleri üç sıra halindedir. Alttan birinci ve ikinci sırada sekiz, üçüncü sırada ise üç filgözüne yer verilmiştir. Tıraşlık mekanının filgözleri sayı ve form olarak kuzeybatıdaki halvet hücrelerinin kubbesini tekrarlamakla beraber burada ikinci sırada 3 açıklık bulunmaktadır.

1.5. Su Sistemi

Hamama temiz suyu taşıyan dış sistem hakkında gözle görülebilir herhangi bir veri yoktur. İleride yapının çevresinde yapılacak araştırma kazıları ile bu sisteme ya da sistemden kalan verilere ulaşılabilir. Yapının hamam olarak kullanıldığı dönemde su deposundan temiz suyun dağıtımı sağlanmaktaydı. Su deposundan gelen su, duvarlar içerisine yerleştirilmiş iki sıra halindeki künklerle taşınmaktadır (Fot: 5,9,12). Kirli su ise mekanların zemininde, duvar kenarlarına açılan kanallarla dışarıya atılmaktaydı. Zamanla bu kanallar da tahrip olmuştur.

1.6. Isıtma Sistemi

Hamamın ve suyun ısıtılması, su deposunun altında ve hamamın taban döşemelerinden alt seviyede bulunan *külhan* da yakılan ateş ile sağlanır. Ateş, su deposunun arka duvarının alt seviyesindeki bir kemer açıklığında yakılmaktadır. Su deposunda zeminde kazanın oturduğu alanın altında yer alır. Ateşle ısınan kazan, depodaki suyu ısıtır, ısınan su yukarı doğru çıkarken soğuk su dibe iner. Sıcak su duvarlar içerisindeki künkler sayesinde kurnalara taşınır.

Hamamlarda ılıklik, sıcaklık ve halvet hücrelerinin altında “cehennemlik” adında bir boşluk bulunmaktadır. Hamam taban döşemeleri genellikle tuğladan örülmüş, yaklaşık 50-60 cm. yükseklikte ayaklar üzerine yerleştirilmiştir. Külhanda yanan ateş bu ayaklar arasında dolaşarak hamamın zeminin ısınmasını sağlamaktadır. Duvarlar içerisine dikey şekilde yerleştirilmiş tütekliliklerle hem duvarların ısınması sağlanmış hem de dumanın dışarıya çıkmasına olanak sağlanmıştır.

Kamanlı Hamamı'nın zemininin kapalı olması cehennemlik bölümü hakkında verileri görmemizi engellemektedir. Su deposunda da kazanın oturduğu hazne bugün kapatılmıştır. Külhan ise zemin kotunun değişmesi ile tamamen dolmuştur. Külhan kemerinin sadece bir kısmı görülebilmektedir.

1.7. Yapının Fiziksel Sorunları

Yapının güney yönünde yer alan soyunmalık mekanı yıkılmıştır. Bu yıkım, duvarların harap olmasına ve mekanın örtüsünün varlığına işaret edecek detayların yok

olmasına neden olmuştur. Ancak mekanın, duvar kalınlığından yola çıkarak, ahşap konstrüksiyonlu bir çatı ile örtülü olduğu düşünülmektedir. Mekanın bugün bitki ve molozlarla dolu olması zemin döşemeleri, duvarlardaki sekiler gibi elemanların algılanmasını engellemektedir. Birimin açık kalan güney ve doğu duvarları orijinal taş dokusundan farklı bir taş malzeme ile geç dönemde kısmi olarak örülmüştür. Soyunmalık mekanının özgün girişinin nerede olduğu belli olmamaktadır. Mekanın örtü ve duvarlarının yıkılması yapıyı dış etkenlere açık hale getirmiş ve buna bağlı olarak mekanda sıvalar neredeyse yok olmuştur. Soyunmalık mekanından ılıklik mekanına geçişi sağlayan kuzey duvarının ortalarında yer alan kapı da sonradan örülerek kapatılmıştır.

Günümüzde batı duvarına açılan geniş gedik ile sıcaklık mekanına giriş sağlanmaktadır. Bu yanlış müdahale, duvar içindeki künklerin kırılmasına ve bu yöndeki sekilerin yok almasına neden olmuştur. Mekanın sıvalarında yer yer dökümler ve bozulmalar oluşmuştur. Sıcaklık mekanında batıdaki bölümün tonozunda gedikler bulunmaktadır. Ilıklik bölümünde döşeme moloz taşlar, kubbeden düşen elemanlar ve bitkilerle birlikte kapanmış ve ılıklik giriş kapısının kotuna göre yaklaşık +0.75 cm yükselmiştir. Mekanda tonozlu alan korunurken, kubbe yıkılmıştır.

Halvet hücrelerinde ve sıcaklık mekanındaki en önemli sorun, zemin döşemeleri ile kurnaların yok olması ve sekilerin yıkılmasıdır. Örtülerden ve duvarlarda ciddi çatlaklar, sıva dökülmesi bulunmaktadır. Ayrıca güneybatıdaki halvet hücresinin doğu duvarına iki adet gedik açılmıştır.

Mekanın sıvalarında dökülme ve rutubete bağlı sorunlar bulunmaktadır. Duvarlardaki bu bozulmalar su ve buhar künklerinin açığa çıkmasına böylelikle onların da tahribata açık olmalarına neden olmuştur.

Su deposuna açılan kuzeybatıdaki halvet hücrelerinde yer alan pencere moloz taşlarla kapatılmıştır. Su deposunun kuzey duvarında taşların oyulmasıyla deformasyonlar-gedikler oluşmuştur. Deponun doğudaki kemeri de tahrip edilmiştir. Külhanda kemer seviyesine kadar toprakla dolmuştur. Kazanın oturduğu alan sonradan kapatılmıştır.

Yapının örtülerinin büyük bir bölümü günümüzde toprak altındadır. Bu alanda bitkiler büyümüş ve özgün örtünün algılanmasını güçleştirmiştir. Yapı duvarlarında ayrılmalar ve yer yer gedikler oluşturan boşalmalar mevcuttur. Yapının dış kotları büyük oranda değişmiştir.

1.8. Restitüsyon Planına Yönelik Çalışmalar

Hamam, özgün mimari özelliklerini, önemli elemanlarından bazı kayıplarla birlikte, büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşmıştır. Mimari ve yapısal analiz çalışmaları sonucu belirlenen izler ve literatürdeki diğer benzer hamamlarla yapılan karşılaştırmalı çalışmalar sonucu elde edilen verilerle restitüsyon çalışması yapılmıştır.

Urla Kamanlı Hamamı

Restitüsyon çalışmaları, değişime uğrayan elemanın, varlığı, konumu, biçimi, boyutu ve malzemesine yönelik bilginin belirlenmesi ve bilgi kaynağının güvenilirliğinin saptanması esasına dayanmaktadır. Yapıdan gelen izler birinci dereceden güvenilir restitüsyon kaynağı, karşılaştırmalı çalışmalar ikinci dereceden güvenilir restitüsyon kaynağı, işlevsel gereklilik nedeniyle eklenen kısımlar ise üçüncü derece güvenilir restitüsyon kaynağı olarak belirlenmiştir.

Yapının günümüzde oldukça harap durumda olması, döşeme ve örtünün dolgu toprak altında kalması restitüsyon çalışmasını güçleştirmektedir. Ancak yapıda uygulama aşamasından önce yapılacak temizlik çalışmasının yapıya vereceği zarar göz önünde bulundurularak, çalışma yapı izleri takip edilerek ve örnek yapılardan yararlanılarak oluşturulabilmektedir.

Yapıda plan şeması bozulmuş alanların, özgün plan şeması yapı izlerinden okunabilmektedir. Soyunmalıkta yer alan duvar kalıntıları takip edildiğinde mekanın dikdörtgen plan şeması ortaya çıkmaktadır. Hamama girişi sağlayan kapının yok olması ve herhangi bir yazılı ya da görsel bir verinin olmaması analogik bir uygulamayı zorunlu kılmıştır. Hamamlarda genellikle sıcak hava sirkülasyonu düşünülerek girişler o düzene göre ayarlanmaktadır. Bu bağlamda ılıklik girişi ve yolun konumu göz önüne alınarak soyunmalık mekanının girişinin batı cephede olması düşünülmüştür. Bu uygulama soyunmalık mekanında yapılacak kazı ve temizlik çalışmaları sonrası netlik kazanabilir. Ancak duvar örgüsünden çok az bir bölümün kalması sağlıklı bir veriye ulaşılabilmek ihtimalini zayıflatmaktadır. Kapının yeri ve boyutları Urla'daki hamam örneklerinden yararlanılarak projeye işlenmiştir. Bugün mevcut olan günümüze kadar gelebilen nişlere dayanarak bu nişlerin yapının doğu ve batı yönünde de devam ettiği düşünülmektedir.

Sıcaklık mekanındaki yok olan sekiler, duvarlarındaki izlerden ve duvar köşelerinde kalan parçaların kot yükseklikleri dikkate alınarak tamamlanmıştır. Sıcaklık mekanının doğu duvarındaki kurna izi dikkate alınarak her iki cephede de birer kurna yerleştirilmiştir. Orijinal kurnaların formu ve süslemesi bilinmediğinden bezemesiz basit mermer kurnalar tercih edilmiştir. Batıdaki tonoz ve filgözleri sağlam olan doğudaki tonoz örnek alınarak tamamlanmıştır.

Yapının günümüzde harap olması ve temizlik çalışmasının yapılamaması nedeniyle özgün saçak kotu ve çatı örtüsü görülememektedir. Bu kısımlar Urla'daki diğer hamamlardan örnek alınarak tamamlanabilmıştır.

Hamamın günümüzdeki durumu cehennemlik ve külhan kısımlarının görülebilmesine engel olmaktadır. Ancak incelenen kaynaklarda hamamın sıcaklık ve külhan bölümlerinin altında cehennemlik ve ateşlik kısımlarının olması gerektiği saptanmıştır. Bu nedenle restitüsyon projesinde gösterilen bu mekanlar kaynaklara istinaden işlenmiştir.

1.9. Restorasyon Planına Yönelik Çalışmalar

1.9.1. Yeni Kullanım

Gerçekleştirilecek onarım çalışmalarından sonra hamamın özgün işlevi korunarak güncel gereksinimlere yanıt verecek kamusal amaçlı bir takım yeni işlevlerin yüklenmesi toplumsal gelişime katkı sağlayacaktır. Yapıların günümüzde özel şahıslara kiraya verilmesi, kimi durumlarda yapının varlığını sürdürmesi açısından olumlu görülebilir, ancak yapının fiziksel olarak korunmasının yanı sıra işlevsel ve anlamsal olarak da sürekliliğinin sağlanması asıl olmalıdır. Bu bağlamda mekan bütünlüğü bozulmadan yapının yaşamının devamı adına Urla Belediyesi'nin denetiminde bir kültür merkezi olarak kullanılmaya devam etmesi yönünde öneri geliştirilmiştir.

1.9.2. Ana Yaklaşım

Hamamın onarımı için gerekli müdahale kararlarını içeren restorasyon projesinin ana yaklaşımı, özgün yapısal ve biçimsel niteliklerin kaybedilmeden, hasarlı bölümlerin iyileştirilmesidir. Hamamda gerçekleştirilecek uygulama çalışmalarının genel ilkesi, yapının özgün niteliklerine zarar vermeden yapının işlevinin kazandırılmasıdır.

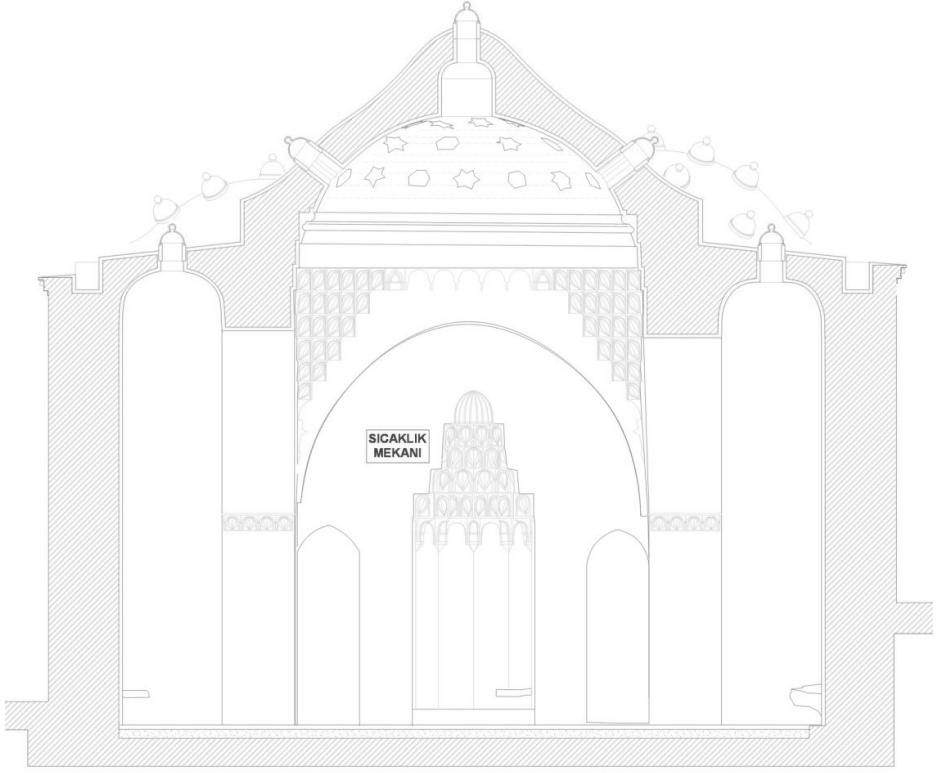
Hamamda gerçekleştirilecek müdahaleler; hasarlı elemanların onarılması, kayıp elemanların yeniden yapımı ve işlev kazandırılması üç ana başlıkta toplanabilir (Şek.3).

1.9.3. Önerilen Restorasyon Uygulamaları:

Yapının ileride yapılabilecek restorasyonu için proje aşamasında uygulama önerileri getirilmiş ve bu kararlar İzmir I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Yapının mevcut dokusuna müdahale edilmeden yapılması önerilen kararlarda, hamamın restorasyondan çok bir konservasyon işlemi geçirmesi uygun görülmüştür. Yapının özgün dokusuna minimum müdahale ile korunması, sadece işlev değişikliğiyle sosyal amaçlara hizmet edebilecek bir yapı olarak hayatına devam etmesi yapının sürekliliği için elzem olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda;

Yapıda uygulama çalışması başlamadan önce özellikle yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya olan kısımların askıya alınması ve müdahaleye strüktür korunduktan sonra başlanması; hamamın iç mekanında döşeme üzerinde yer alan dolgu toprak ve molozun yapıya zarar vermeden alınması; uygulama aşamasında yapılacak temizlik çalışmalarında yapının özgün döşeme ve saçak kotları, bunlarla birlikte çatı örtü sistemi ve kotlarının belirlenmesi ile projenin bu veriler doğrultusunda revize edilmesi; dış kotlardaki değişim dikkate alınarak, özellikle külhan ve soyunmalık mekanında, uygulama aşamasında kazı çalışmaları yapılarak özgün dış kotların ortaya çıkarılması; günümüzde mevcut olan geç dönem eklerinin ayıklanması (liberasyon); yapıda yıkılan ve yok olan kısımlara “bütünleme müdahalesi” uygulanması; bu müdahale ile yok olan

Urla Kamanlı Hamamı

Şekil 3. Urla Kamanlı Hamamı. BB Kesiti Restorasyon Projesi (N. Kocasoy Bağcı).

kısımların aynı teknik ve malzeme ile tekrar üretilmesi; yıkılan kubbe ve tonozların yassı tuğla ile tekrar örülmesi; yok olan duvarların yapının özgün taş dokusu ile uyumlu bir teknikte tekrar yapılması, ancak örgü sisteminde farklılık oluşturarak yeni kısımların vurgulanması; duvarlarda gevşek malzemelerin alınması, boş olan bölgelerin polimer katkılı rötre yapmayan tikstropik özelliklere sahip harçla doldurularak tamir edilmesi, tamir yapılacak yerlerin öncelikle suya doyurulması; iyi durumdaki özgün sıvaların ise korunması; yapıda uygulanmış olan tüm çimentolu müdahalelerin temizlenmesi; yapı cephelerinde yer alan eklerin temizlenmesinin ardından duvar üzerinde kalan kalıntıların temizlenmesi; dış yüzeylerin sıvanmaması ve özgününde olduğu gibi taş örgüsüyle bırakılması; duvarlara eklenen taşların alınması ve eksik olan kısımların moloz taş kullanılarak tekrar örülmesi; temizlik çalışmalarının ardından ortaya çıkacak her türlü özgün mimari elemanın korunması; döşemelerin ortaya çıkacak malzemelere sadık kalınarak tamamlanması, ancak özgün malzemeye erişilememesi durumunda projede belirtildiği gibi yenilenmesi; yapıda oluşan çatlakların dikiş ve enjeksiyon yöntemiyle tamir edilmesi, bu işlemde mevcut çatlakların etrafının çürütülmesi; yapının

kubbelerinin özgün şekline göre proje detayında belirtildiği gibi yalıtım sıva ile kaplanması; kubbelerde yer alan filgözlerinin toprak künkten kaide ve cam fanuslarla kapatılması; yeniden inşa edilecek ılıklik kubbesinde de bu açıklıkların oluşturulması; duvar içinde büyüyen ağaçların taş dokuya zarar vermeden yerlerinden çıkarılması, ancak bu işlem sırasında duvarlar ya da örtüler zarar görecektir. Bu alanlarda yapılacak çalışmalar bozulmaların büyüklüklerine göre uygulama aşamasında belirlenecek çürütme, dikiş gibi yöntemler uygulanarak tekrar tamamlanması; soyunmalık mekanının zeminindeki moloz yapıya zarar verilmeden konusunda uzman kişilerin denetiminde alınması, döşeme, seki, niş ya da havuza dair bulunan elemanlar ya da izlerin korunması ve projenin revize edilmesi; yapı hamam olarak kullanılmayacağından soyunmalığıtaki mevcut duvar dışları ve yeni çıkacak buluntularda konservasyon çalışmaları yapıp yerlerinde dondurulması ve soyunmalığın üzeri bu verileri dış etkilerden korumak amacıyla restorasyon projesinde öneri getirildiği gibi ahşap desteklerle taşınan ahşap konstrüksiyonlu bir sundurma ile örtülmesi; sonradan kapatılan ılıklik kapısı ve duvarında gerekli onarım çalışmaları yapılması ve ılıklik kapısının kemerinin orijinaline uygun şekilde tamamlanıp kapının işlevlendirilmesi yönünde öneriler getirilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu öneriler ilgili koruma kurulu tarafından uygun görülerek kabul edilmiştir.

2. Kamanlı Hamamı'nın Anadolu Türk Hamam Mimarisindeki Yeri

Kuzey-güney doğrultusunda asimetrik dikdörtgen planlı yapının sıcaklık kısmı, ortası kubbeli enine sıcaklıklı çiftte halvetli plan tipindedir. Sıcaklık mekanında merkezi hacim bir kubbe ile kubbenin iki yanı ise birer beşik tonozla örtülüdür. Kare planlı iki halvet hücresi de birer kubbe ile örtülüdür. Sıcaklık mekanının kuzey duvarı üzerinde mukarnas kavsaralı bir niş bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı ılıklik mekanı örtü katında iki bölüme ayrılmış ve birimlerde kubbe ve beşik tonoz örtü olarak tercih edilmiştir. ılıklik mekanının güneybatısında yer alan tıraşlık mekanı, sıcaklık mekanına açılmaktadır. Soyunmalık mekanı ise yıkıktır (Şek.1).

Anadolu hamam mimarisinde mekan işlevlerine ve dağılışlarına göre bir sınıflandırma yapmak zordur. Çünkü bu birimler, hamamın inşa edildiği arazinin biçimi ve topografyasına bağlı olarak değişik şekillerde yerleştirilebilmektedir. S. Eyice, hamamlarda, sıcaklık mekanının şeması ve halvet hücrelerinin konumuna göre bir sınıflandırma yapmış ve bu pek çok araştırmacı tarafından kabul görmüştür. Hamamlarla ilgili literatürdeki hemen tüm yayınlarda da *Eyice*'nin makalesi referans gösterilerek tipoloji yapılmaktadır⁴.

Eyice'nin yaptığı gruplandırmaya göre Kamanlı Hamamı, “ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çiftte halvetli tip” in bir örneğidir. Bu plan tipinin Anadolu Selçuklu

⁴S. Eyice, “İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”, *Tarih Dergisi*, XI, İstanbul, 1960, s.99-120.

döneminden bilinen tek örneği, *Tokat Pervane Hamamı* kadınlar kısmıdır (XIII.yy.)⁵. Bu tipin daha çok XV. yüzyılda, genellikle küçük boyutlu hamamlarda uygulandığı görülür. *Mudurnu Yıldırım Hamamı* kadınlar kısmı (1382)⁶, *Bilecik-Gölpazarı Mihal Bey Hamamı*⁷, *Niksar Çavuş Hamamı* (XV.yy.)⁸ bu gruba ait örneklerden bazılarıdır.

Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tipin farklı uygulamaları bulunmaktadır. Bir grup hamamda; enine dikdörtgen planlı sıcaklığın bir kemerle bölünmesi sonucu oluşan kare alan bir kubbe, dikdörtgen alan ise bir tonozla örtülmüştür. Sıcaklığa iki adet halvet açılmaktadır. *Bursa Yıldırım Hamamı* (XIV.yy.)⁹, *İzmir Lüks Hamam* (XVII. y.y.)¹⁰, *İzmir Namazgah Hamamı*¹¹, *Tire Molla Arap Hamamı* (XV.yy.)¹², *Tire Yalınayak Hamamı* kadınlar kısmı (XVI-XVII. yy.)¹³ ve *Tire Mehmet Ağa Hamamı* erkekler kısmı (XVI-XVII. yy.)¹⁴ bu uygulamaya örnek olarak verilebilir.

Diğer bir uygulamada; enine dikdörtgen planlı sıcaklık, bir kemer ile iki bölüme ayrılarak, birer kubbe ile örtülmüştür. *İzmit Süleyman Paşa Hamamı* (XIV. yüzyılın ilk yarısı)¹⁵ bu uygulamanın örneklerindedir.

Bu tipin diğer bir örneği olan *Kayseri Birlik Hamamı*'nda (XII.yy. sonu)¹⁶ ise, enine dikdörtgen planlı sıcaklık, boylu boyunca uzanan bir tonozla örtülmüştür.

Kamanlı Külliyesi'nde yer alan hamamda, enine dikdörtgen planlı sıcaklık ortada bir kubbe, iki yanda ise birer beşik tonozla örtülmüştür. Sıcaklığa açılan iki halvet hücresi bulunmaktadır. *Urla'daki Hersekzade Ahmet Paşa Hamamı*¹⁷, *Ulaş Hamamı*¹⁸, *Düzce (Hereke) Hamamı*¹⁹, *Seferihisar Büyük Hamam*²⁰, *Sıgacık Kaleiçi*

⁵Y. Önge, *Anadolu'da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, 1995, s.248.

⁶O. Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (XIV. yy.)*, İstanbul, 1977, s.198.

⁷S. Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, II, Ankara, 1977, s.84.

⁸H. Çal, *Niksar'da Türk Eserleri*, Ankara, 1989, s.75.

⁹E.H. Ayverdi, *İstanbul Mimari Çağının Menşesi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (1230-1402)*, İstanbul, 1966, s.481.

¹⁰H. Ürer, *İzmir Hamamları*, Ankara, 2002, s.49.

¹¹Ay. es., s.54.

¹²C. Çakmak, *Tire Hamamları*, Ankara, 2002, s.58, Şek.10.

¹³Ay. es., s.76, Şek.14.

¹⁴Ay. es., s.82, Şek.15.

¹⁵Y. Önge, a.g.e., s.158.

¹⁶Ay. es., s.144.

¹⁷S. Bayrakal, a.g.e., s.11-25; K. Reyhan, a.g.t., 72-84, T. Acar, *Urla Hersekzade Ahmet Paşa Hamamı'nın Araştırma Kazısı Sonrasında Rölöve-Restitüsyon-Restorasyon Yaklaşımı, Tarih Okulu*, XII, İzmir, 2012, s.129-153.

¹⁸K. Reyhan, a.g.t., s.14.

¹⁹A.g.t., s.27.

²⁰A.g.t., s.40.

Hamamı'nda da²¹ bu plan tipinin tercih edildiği görülmektedir. *Düzce (Hereke) Hamamı* ve *Hersekzade Ahmet Paşa Hamamı*'nın erkekler kısmında, sıcaklık mekanına açılan üç halvet hücresi bulunmaktadır. Diğer hamamlarda ikişer halvet hücresinin tercih edildiği görülmektedir.

3. Sonuç

Bugün Kamanlı Hamamı kendi haline terk edilmiş durumda işlevsizdir. Bunun en önemli sebeplerinden biri yukarıda da belirtildiği gibi bulunduğu mevkinin yerleşim ana arterlerinden uzak olması ve kullanım olanaklarının olmamasıdır. Yapının bu hale gelmesinde pek çok etken neden olarak sayılabilir. Bunların başında yapının uzun yıllar mezbaha olarak kullanılması, ayrıca hamamın külliye dahil edilmemesi ve ancak çok yakın zamanda tescillenip koruma altına alınması olarak sıralanabilir. Yapının içinde ve çevresinde bitki örtüsünün oluşması, bazı duvar örgüsünün ve kubbelerin patlamasına ya da yapıda çatlaklar meydana gelmesine neden olmuştur. Muhtemelen mezbaha olarak kullanılan dönemde zemin döşemeleri ve kurnalar yok olmuştur. Ilıklık mekanının zeminindeki moloz dolgu bu mekanın zeminindeki tahribatın boyutlarının algılanmasını engellemektedir. Yapının mevcut durumu ile daha fazla kendi haline bırakılması yetkili kurumlarca da uygun görülmemiş, hamamın rölöve-restitüsyon-restorasyon projelerinin hazırlanarak korunması yönünde ilk adım atılmıştır. Bu çalışmalarla birlikte ileride yapılacak onarımda, yapının özgün dokusunun korunması, işlev kazanarak sürekliliğini devam etmesi umut edilmektedir.

4. Kaynakça:

- Acar, T. Urla Hersekzade Ahmet Paşa Hamamı'nın Araştırma Kazısı Sonrasında Rölöve-Restitüsyon-Restorasyon Yaklaşımı, *Tarih Okulu*, XII, İzmir, 2012, s.129-153.
- Aru, K. A., *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul, 1949, İTÜ Yayınları.
- Aslanapa, O., *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (XIV. yy.)*, İstanbul, 1977, Milli Eğitim Yayınları.
- Ayverdi, E. H., *İstanbul Mimari Çağının Menşe'i, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (1230-1402)*, İstanbul, 1966, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bayrakal, S., *Urla ve Köylerindeki Türk Dönemi Anıtları*, İzmir, 2009, Ege Üniversitesi Yayınları.
- Çakmak, C., *Tire Hamamları*, Ankara, 2002, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çal, H., *Niksar'da Türk Eserleri*, Ankara, 1989, Kültür Bakanlığı Yayınları.

²¹A.g.t., s.62.

Urla Kamanlı Hamamı

- Erken, S., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, II, Ankara, 1977, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Eyice, S., “İzmit'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”, *Tarih Dergisi*, XI, İstanbul, 1960, s. 99-120.
- Önge, Y., *Anadolu'da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, 1995, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Reyhan, K., *Construction Techniques and Materials of the Ottoman Period Baths in Seferihisar–Urla Region*. İzmir Institute of Technology Master Thesis of Architectural Restoration Department, İzmir, July 2004.
- Ürer, H., *İzmir Hamamları*, Ankara, 2002, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Fotoğraf 1. Urla Kamanlı Hamamı. Güneybatıdan Genel Görünüş.

Fotoğraf 2. Urla Kamanlı Hamamı. Örtüden Detay.

Urla Kamanlı Hamamı

Fotoğraf 3. Urla Kamanlı Hamamı. Ilıklık Mekanı.

Fotoğraf 4. Urla Kamanlı Hamamı. Ilıklık Mekanı. Örtüden Detay.

Fotoğraf 5. Urla Kamanlı Hamamı. Ilıklık Mekanı.

Fotoğraf 6. Urla Kamanlı Hamamı. Ilıklık Mekanı. Tıraşlık Mekanına Sonradan Açılan Gedikler.

Urla Kamanlı Hamamı

Fotoğraf 7. Urala Kamanlı Hamamı. Sıcaklık Mekanı.

Fotoğraf 8. Urala Kamanlı Hamamı. Sıcaklık Mekanı. Deforme Olmuş Işıklıklardan Detay.

Fotoğraf 9. Urla Kamanlı Hamamı. Sıcaklık Mekanı.Halvet Girişleri ve Mukarnas Kavsaralı Niş.

Fotoğraf 10. Urla Kamanlı Hamamı. Sıcaklık Mekanının Örtüsü.

Urla Kamanlı Hamamı

Fotoğraf 11. Urla Kamanlı Hamamı. Sıcaklık Mekanının Örtüsünden Detay.

Fotoğraf 12. Urla Kamanlı Hamamı. Halvette Yer Alan Kurna ve Sekiz İzi.

Fotoğraf 13. Urla Kamanlı Hamamı. Halvet Örtüsündeki Strüktürel Çatlak.

Fotoğraf 14. Urla Kamanlı Hamamı. Halvet Örtüsündeki Geçişlerden Detay.

Urla Kamanlı Hamamı

Fotoğraf 15. Urla Kamanlı Hamamı. Halvet Örtüsündeki Geçişlerden Detay.

Fotoğraf 16. Urla Kamanlı Hamamı. Su Deposu.